

OVER DWANGMATIGE SEKSUALITEIT^o

Gertjan van Zessen*

In een onderzoek naar de invloed van seksuele beleving en seksuele identiteit in de omgang met het aids-risico, zijn honderddertig (hetero-)seksueel actieve mannen en vrouwen geïnterviewd over hun seksuele levensloop. Uit de kwalitatieve analyses kwamen twee verschillende ontwikkelingslijnen naar voren: in de ene vorm staat seks in het kader van het emotioneel contact met de ander, in de andere wordt de ander juist geobjectiveerd en heeft de seks een dwangmatig karakter. Aan de hand van twee voorbeeldverhalen worden de belangrijkste kenmerken en verschillen beschreven en geïnterpreteerd, en worden enkele consequenties voor de seksuologische hulpverlening besproken.

Het benoemen en begrijpen van seksueel gedrag in termen van seksverslaving is ontegenzeggelijk in opkomst. De snelle ontwikkeling van exotische rariteit naar een potentiële volksziekte tekent zich vooral in de Verenigde Staten af, en valt niet toevallig samen met de opkomst van AIDS en daarvoor de herpes-verspreiding (bijvoorbeeld Carnes, 1983, 1991). De ontdekking van seks als potentieel verslavend middel staat niet op zichzelf, maar maakt deel uit van een bredere ontwikkeling om allerlei gedrag als verslavend te gaan zien (Peele, 1989).

Over de aard en conceptualisering van seksverslaving, alsmede over de vraag of seks überhaupt verslavend kan zijn, speelt zich in de VS al zeker tien jaar een debat af (Coleman, 1986). Aan de ene kant wordt het bestaan van het fenomeen seksverslaving (of seksuele compulsies, dwangmatige seks, hyperactieve seksuele verlangensstoornis, enzovoort) verdedigd door therapeuten die het probleem in hun praktijk tegenkomen, door getroffen en voormalig verslaafden, die meedoen aan één van de vele speciale behandelprogramma's of bijeenkomsten in religieus aandoende *Sexaholics Anonymous* groepen (Quadland, 1985; Quadland en Shattls, 1987; Trachtenberg, 1988). Analoot aan het twaalf-stappen plan van de AA (Anonieme Alcoholisten) wordt daar erkend dat men de controle over het seksuele leven verloren heeft en probeert men gezamenlijk een

^o Deze tekst is een bewerking van een lezing voor de themadag 'Tussen hoofd- en handwerk; theorie en praktijk van de seksuele hulpverlening', georganiseerd door de Nederlandse Vereniging voor Seksuologie (NVVS) te Utrecht, 4 juni 1993.

* Drs G. van Zessen, psycholoog, Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek (NISSO), Da Costakade 45, 3521 VS Utrecht.
Geaccepteerd voor publicatie 7 oktober 1993

alternatief te vinden.

Aan de andere kant van het debat wordt gewezen op de politieke kant van het verslavings-denken, op de inperkende en veroordelende en moralistische tendensen (Levine en Troiden, 1988). Seks, en dan met name vrije seks, wordt door de invoering van het verslavingsdenken weer gedisciplineerd en tot psychische afwijking gemaakt. Die tegenstand is wel gewenst, want aan de hand van de toelatingscriteria van de Sexaholic-groepen ben je al snel verslaafd; het is voldoende om enkele sekscontacten naderhand te betreuren. Op basis van de criteria van de Amerikaanse *National Association on Sexual Addiction Problems* zou tot een kwart van de bevolking van de VS dan ook gebukt gaan onder een seksverslaving (Peele, 1989).

In de wetenschappelijke literatuur wordt veel gestreden over de juiste terminologie en over de vraag met welk model je dit seksueel gedrag moet begrijpen: als een obsessief-compulsieve stoornis, of met behulp van een afhankelijkheids-, verslavings- of addictiemodel, zoals bij afhankelijkheid van psychotrope stoffen (Coleman, 1986, 1991; Goodman, 1992), al dan niet in combinatie met fysiologische verklaringen (Robertson, 1991). Er bestaat wel brede consensus over tenminste twee elementen: er is sprake van controleverlies over het seksleven, en kenmerkend voor de dynamiek is een zeker onvermogen om werkelijk contact met een ander aan te gaan, om te hechten en emotioneel te delen.

Ik geef hier de voorkeur aan het begrip *dwangmatige seks*, omdat dat het dwingende, het 'push' karakter benadrukt, en minder lichamelijke connotaties heeft dan verslaving, met zijn fysiologische reacties, onthoudingsverschijnselen en dergelijke. Het dwangkarakter geeft ook aan dat de autonomie van de persoon in het geding is, de vrijheid om keuzen te maken en een andere koers te kiezen. De essentie van dwangmatige seks ligt zo gezien meer in zijn *consequenties*, i.c. het ervaren verlies van controle over het eigen (seks)leven, en in de onderliggende betekenissen en motieven van seks, dan in de aard of de frequentie van het seksuele gedrag zelf. Mensen hebben geen dwangmatig seksleven omdat de seksuele daad zelf voor hen zo prettig en bevredigend is. Eigenlijk net zo min als eetverslaafden iets met eten hebben omdat hen dat zo lekker smaakt. En, net zoals bij eetstoornissen, schuilt er achter het dwangmatige gedrag een hele psychische dynamiek: het gedrag heeft een belangrijke *functie* in de psychische huishouding van de persoon. Die functie is niet uit de lucht komen vallen, maar is in de levensgeschiedenis ontstaan.

In deze bijdrage wordt een aantal (ontwikkelings)kenmerken van dwangmatige sekslevens beschreven aan de hand van recente onderzoeksgegevens (Van Zessen en Zijlmans, 1993). Ik zal proberen duidelijk te maken dat seks in deze gevallen een belangrijke functie heeft in het intact houden van de persoonlijke identiteit, in het gevoel een heel en waardevol persoon te zijn. De empirische basis hiervoor wordt gevormd uit uitgebreide beschrijvingen van seksuele levenslopen, waarvan de eerste analyses juist voltooid zijn. Deze biografieën zijn verzameld in een onderzoek naar aids-preventie,

waarvoor in 1992 honderddertig mannen en vrouwen met meerdere heteroseksuele contacten zijn geïnterviewd. Het gaat om mensen van zestien tot zeventig jaar, met gemiddeld zeven verschillende sekspartners in het voorgaande jaar. Ter vergelijking: de volwassen bevolking als geheel heeft gemiddeld minder dan anderhalve partner per jaar (Van Zessen en Sandfort, 1991). De respondenten hebben gereageerd op een oproep in de krant, waarin seksuele activiteit als enig criterium genoemd werd. Seksuele dwangmatigheid speelde bij de werving geen rol.

Twee soorten sekslevens

Het materiaal is, evenals de mensen die we gesproken hebben, zeer uiteenlopend van aard. Er is gewerkt met een topiclijst en een aantal gestructureerde vragenlijsten, maar de kern van het gesprek is te vergelijken met de intake in een klinische setting, waarbij de belangrijke levensgebieden en de chronologie van het leven worden nagelopen. Het gesprek bood ook de mogelijkheid om samen dieper op zaken in te gaan, waarbij de persoon als mede-onderzoeker van zijn levensverhaal fungeerde. De verhalen zijn kwalitatief geanalyseerd, met aandacht voor individuele processen. De onderzoeker gaat daarbij interpreterend te werk, door ook op zoek te gaan naar het verhaal achter de woorden, ook te kijken naar de toon en de dingen die niet gezegd worden, in plaats van alleen maar variabelen te meten en te tellen. De analyse vertrekt niet vanuit een vooropgezet schema of vanuit strikte hypothesen, maar vanuit het materiaal zelf. Het gaat om een cyclisch proces van het interpreteren van individuele verhalen, het vertalen hiervan naar meer algemene concepten en veronderstellingen, die vervolgens in andere verhalen geverifieerd en verrijkt, of verworpen worden (Wester, 1987).

Oppervlakkig gezien is ieder verhaal uniek, en springen vooral de individuele bijzonderheden en wendingen in een leven in het oog. Bij het zoeken naar overeenkomsten in de onderliggende structuren en in de seksuele ontwikkeling, bleek er echter al snel sprake van duidelijk herkenbare patronen, zowel binnen als tussen de verhalen. Het gaat dan om overeenkomsten op het gebied van de betekenisgeving aan seks, de daarmee samenhangende seksuele beleving, en om de functies die seks in de loop van een leven krijgt. Alle respondenten zijn geworven op basis van hun seksuele activiteit. Ze waren allen, sommigen sinds kort en anderen al hun hele leven, in een fase waarin ze regelmatig tot vaak van partner wisselden. Binnen die relatief promiscue sekslevens waren duidelijk twee typen te onderscheiden, twee stijlen om met die seksuele activiteit om te gaan.

De eerste vorm is de *dwangmatige* genoemd: een ontwikkeling waarin seks vooral een compenserende functie krijgt, om een ervaren tekort in het zelf-gevoel en in het sociale functioneren teniet te doen. In de extreme vorm verwordt seks tot een gebruiksartikel, worden de partners als *disposables* behandeld, en komt de persoon in een destructieve cyclus terecht van onvrede, behoefte aan seks, scoren, schaamte en afkeer, enzovoort.

In de milde vorm is die verslaafde of afhankelijke kant niet zo prominent, maar een kenmerk blijft dat de partner wordt geobjectiveerd, dat de seks wordt geobjectiveerd, en dat de persoon ook zichzelf objectieveert. Dat wil zeggen: weinig of geen inzicht in en (dus) respect voor de grenzen en wensen van de ander en zichzelf.

De tweede vorm is op alle relevante dimensies de tegenhanger van de dwangmatige stijl. De essentie van seks is dat het een plaats krijgt in het contact maken met een ander. De ander wordt als afzonderlijk persoon benaderd, de seks kan centraal staan in het contact maar gaat niet ten koste van de wensen en grenzen van beide partners. Deze vorm wordt aangeduid als *contactgericht*. Belangrijk is dat de partner noch de seks geobjectiveerd worden, en dat ook de persoon zelf veel nadrukkelijker als subject meedoet, in tegenstelling tot de dwangmatige variant, waar de eigen grenzen vaak overschreden worden en de feitelijke seks in de eigen beleving derhalve nogal eens leeg overkomt.

Eén derde van de ondervraagden is als uitgesproken of mild contactgericht ingedeeld, 62% als uitgesproken of mild dwangmatig, en slechts vijf procent vormt een moeilijk indeelbare tussencategorie. Mannen waren iets vaker als dwangmatig ingedeeld, vrouwen iets vaker als contactgericht. Beide vormen komen bij zowel mannen als vrouwen voor, en lijken niet typerend voor een bepaalde levens- of leeftijdsfase. Het lijkt daarmee niet te gaan om een periode van seksueel rondrollen in de adolescentie, die vervolgens ontgroeid wordt, maar om tamelijk stabiele, structurele delen van de seksuele identiteit. Dat betekent niet dat er geen verandering mogelijk is: een aantal respondenten is in transitie, niet zelden na een persoonlijke crisis en met hulp van een therapie of een zeer gemotiveerde partner. De richting van de verandering is zonder uitzondering van de dwangmatige naar een meer contactgerichte variant. Het is voorts van belang om te benadrukken dat het al dan niet dwangmatig zijn niet noodzakelijkerwijs samengaat met een hoog aantal seksuele partners. Het is eerder een kwalitatief dan een kwantitatief onderscheid. Er zijn geïnterviewden die een hoog aantal partners combineren met een contactgerichte, positieve invulling, terwijl anderen een dwangmatige invulling geven aan een seksleven met relatief weinig partners.

Om de verschillen in seksuele ontwikkeling en vormgeving te illustreren volgen nu twee uitgesproken voorbeelden van de contactgerichte en de dwangmatige variant. Het gaat om twee mannen, beiden tegen de dertig jaar oud, aantrekkelijk om te zien, ongehuwd en ongebonden. Beiden rapporteren een totaal van 45 à 50 sekspartners. We beginnen met Alexander, een voorbeeld van het contactgerichte type. De dimensies waarop de twee stijlen contrasteren zijn cursief weergegeven.

Het contactgerichte type: Alexander

A. heeft VWO, werkt, en woont zelfstandig. Hij beschrijft een zeer warme *gezinsachtergrond*. Hij komt uit een ontwikkeld en bemiddeld milieu, is de middelste van drie kinderen die tot

op heden een opvallend vriendschappelijke band met elkaar hebben. Thuis waren expliciete en strenge regels, maar met genoeg ruimte voor het ontdekken van eigen dingen. Vooral één duidelijke regel goldt: afspraak is afspraak. Als de kinderen gecorrigeerd werden, werd dat met argumenten toegelicht. Geen fysieke mishandeling, emotionele verwaarlozing of seksuele gebeurtenissen, ook niet tussen de kinderen.

Hij kon in zijn *middelbare schooltijd* sociaal gezien goed meekomen, was populair en het middelpunt van een vrienden- en vriendinnenkring. Over seks werd thuis weinig gesproken, moeder vond het wat eng en vader vond alleen belangrijk 'dat je een meisje niet belazerde'.

Zijn *seksuele carrière* kon hij wel bespreken met broer en zus en vriend(inn)en. De eerste kennismaking met seks (zoenen, verliefd, vrijen) was op zijn dertiende, de eerste gemeenschap had hij op zijn zeventiende. De stapsgewijze seksuele toenadering en versieren vonden altijd plaats in een context van gezamenlijkheid en zichtbaarheid voor vrienden. Nieuwe ervaringen konden daarom direct met anderen gedeeld en geëvalueerd worden. Vanaf zijn zeventiende heeft hij 45 vriendinnen gehad, vaak kroegvriendinnen voor een avondje, en drie of vier betekenisvolle relaties van één à twee jaar.

Zijn *interactionele competentie* is in alle opzichten hoog: contact maken of versieren is geen enkel probleem en verloopt in een ongedwongen vanzelfsprekende sfeer, omdat je het toch al gezellig hebt met een heel stel. Hij is competent in het contact maken, in het vrijen zelf, en in de emotionele 'afhandeling': de *bejegening van de partners* na afloop van het vrijen of de relatie is vriendschappelijk en respectvol.

Zijn *seksuele beleving* is makkelijk en plezierig, en zijn *betekenisgeving* aan seks kan worden samengevat als 'seks is heel belangrijk en gezellig maar ik moet er wel achter staan'. Dit betekent dat hij pas kiest voor seks als hij emotioneel contact met het meisje voelt. Masturberen vindt hij om die reden niet nodig, hij seksualiseert weinig, vindt vrouwen wel aantrekkelijk maar ze roepen geen hongerig gevoel of onrust bij hem op. Hij heeft ook geen seksuele fantasieën: denken aan seks is bij hem altijd denken aan een partner.

Bespreking

Alexander is een zondagskind, opgegroeid in een een omgeving van voortdurende steun, structurering en aandacht, met een duidelijke scheiding tussen kinder- en ouderrol, en voldoende exploratieruimte. Zijn seksuele ervaringen kon hij stapsgewijs, in zijn eigen tempo en gedeeld met vertrouwde anderen opdoen, waardoor zijn ervarings- en betekenisstelsel vloeiend en gelijkmatig is opgebouwd. Seks is belangrijk maar geen doel op zich, en is ondergeschikt aan het emotionele en vriendschappelijke contact met vrouwen. Wij noemen hem, in navolging van Van Naerssen (1989), een subject-subject type, waarmee bedoeld wordt dat hij zijn eigen wensen en grenzen en die van de partner ziet en respecteert. Hij staat in psychisch opzicht stevig in zijn schoenen: zijn *gewenste*,

beleefde en zijn *aan anderen gepresenteerde ik* staan zeer dicht bij elkaar. Er hoeft in dat opzicht dus ook niets gecompenseerd te worden.

Deze casus is een representatief voorbeeld van het contactgerichte type. Als verhaal gaat het bij dit type vaak om coherente, transparante geschiedenissen, waar voor de interviewer weinig aan te puzzelen is. Juist door de aard van dit type is er weinig intrige of dubbele bodem. Dat is meestal anders bij de dwangmatige varianten. Daar gaat het vaak om mensen die een presentatie geven van seksueel succes, van spannende veroveringen en heftige relaties. Dit positieve beeld conflicteert nogal eens met de feitelijke beleving, die veel minder kleurrijk is. Dit betekent over het algemeen gesprekken met veel weerstand tegen het boven tafel krijgen van de werkelijke gevoelens en gedachten. Het zuiver dwangmatige type neemt op de besproken dimensies steevast de tegengestelde pool in. Als voorbeeld is hier het verhaal van Mark, een socioloog die nu in de reiswereld werkt.

Het dwangmatige type: Mark

Gezin. Van zijn vader herinnert M. zich vooral de ruzies en het voor hem moeten vluchten. Na de scheiding, op zijn twaalfde jaar, heeft hij geen contact met hem gehad. De nieuwe vriend van moeder kon hij niet serieus nemen, en hij voelde zich ook ten opzichte van moeder ('dom en burgerlijk') en broer superieur. De gezinsverhoudingen zijn tot op heden slecht. Weinig contact en veel ruzie. *Middelbare schooltijd.* Vanaf zijn vijftiende komt hij zo weinig mogelijk thuis, wacht met smart op het uit huis gaan, met een zeer sterk besef dat hij buitengesloten is van het 'echte' leven, dat het leven straks pas begint en zich elders afspeelt. Seks wordt gezien als sleutel tot deelname aan dit echte leven. Hij heeft weinig vrienden, kon niemand mee naar huis nemen, en was angstig voor meisjes. Hij voelde zich eenzaam en depressief, dacht 'als ik kan zijn wie ik ben, dan komt het wel'. Hij was sociaal gezien een buitenstaander. Hij maakte geen deel uit van vriend(inn)enclubjes. Hij vond het prachtig om de rest te slim af te zijn, en het kon hem, zegt hij, niets schelen dat hij zich daarmee buiten de groep plaatste.

In zijn *seksuele carrière* is er geen opbouw in de zin van stapsgewijze toenadering en leerervaringen, en er vindt geen reflectie met vrienden plaats. Wel, vanaf een jaar of tien, een uitermate sterk verlangen naar seks. De motor achter dit verlangen lijkt enerzijds te zijn dat je via seks sociaal gezien deel uitmaakt, erbij hoort, en anderzijds heeft seks te maken met wraak nemen op meisjes, als een soort straf voor de ervaring uitsluiting. Pas op zijn 21e gaat hij met een meisje naar bed, tijdens een vakantie. Vervolgens volgen bijna vijftig vriendinnen. Een enkele langere relatie, die na twee maanden zijn seksuele glans verliest. De verovering is de kick, de spanning van het versieren geeft een machtig en euforisch gevoel, dat verdwijnt op het moment dat er gevreeën gaat worden. Hij is vaak 'verlieft op het eerste gezicht', een snelle, hevige emotie. Een meisje of vrouw roept een

heftig seksueel verlangen op en hij 'moet' seks met haar hebben. Het vrijen zelf is leeg, hij ervaart het letterlijk als een verzameling lichaamsdelen die langs elkaar bewegen, en de minachting voor de vrouwen na de seks is nauwelijks verholen. Na het vrijen is er een leeg gevoel, dat na enige tijd weer vervangen wordt door de fantasie over een nieuw contact. De *seksuele beleving* is problematisch ('ik heb toch zoiets dat het een werkje is wat gedaan moet worden'), hij voelt zich sterk verantwoordelijk voor de kwaliteit van de seks ('ik word er op aangekeken'), maar is niet betrokken ('Ik voel me.. niet dat ik me emotioneel één voel.. ik heb altijd zoiets van hier lig ik, ik bekijk het altijd vrij nuchter van hier liggen we en ja, laat maar eerst jij klaarkomen en dan ik en dan zien we wel verder, dan gaan we iets eten'). Hij probeert technisch een goede minnaar te zijn uit een soort public relations overwegingen: als hij het goed doet wordt er over gepraat en stijgt zijn sociale status.

Seks speelt in het contact met vrouwen altijd een rol. Hij seksualiseert veel, denkt twee uur per dag aan seks, fantaseert vooral tijdens het vrijen om opgewonden te blijven: 'dat lichaam heb je op een gegeven moment wel gezien'. Hij masturbeert weinig omdat het gevoel hem weinig zegt, wat typerend is voor het weinige plezier dat hij aan zijn lichaam beleeft. Hij wil geen relatie, of het moet een open, niet-seksuele relatie met een soort zus zijn. Hij is *competent* in het versieren, beheerst de rethoriek van de romanticus heel goed, maar zodra er echt contact dreigt te ontstaan of het meisje eisen gaat stellen is hij letterlijk en figuurlijk weg.

Bespreking

Het verhaal van Mark bevat een aantal essentiële kenmerken van de dwangmatige stijl. We zien een gezin waarin de verhoudingen en de kind- en ouderrollen door elkaar lopen, waar onveiligheid heerst, waar het kind niet als afzonderlijk persoon gezien of gehoord wordt (zie ook Miller, 1981). Een veel voorkomende reactie is het opbouwen van een superieur gevoel. Er is een tienertijd waarin men buiten de groep staat, verlangend naar meedoen en erbij horen. Dit gevoel krijgt, bij de onderzochte mensen, een sterk seksuele invulling: seks wordt een belofte, de sleutel naar het echte leven, en het verlangen krijgt een rancuneuze ondertoon: 'wacht maar, tot ik meedoe'. Er zijn lange tijd geen sociale leerervaringen, er is alleen veelvuldig masturberen. Het als klein beleefde zelf contrasteert sterk met het superieure gewenste en gepresenteerde zelf: dit verhindert ook dat men zich als onervaren en als leerling durft op te stellen. Als het er dan, na deze *seksuele uitstelperiode*, toch van komt, begint men met snelle, 'volwassen' seks (in het algemeen: zo snel mogelijk met elkaar naar bed), echter met een seksueel en relationeel betekenisstelsel dat rond het tiende jaar gevormd is en nooit is aangevuld of bijgesteld aan de hand van nieuwe ervaringen. En juist deze stapsgewijze ervaringen worden van belang geacht voor de opbouw van interactionele competentie (Rademakers en Straver,

1985; Rademakers, 1991).

De seks zelf staat zeer vooraan in het bewustzijn, doet altijd mee, maar is als daad niet bevredigend. De partner en de seks worden tot het uiterste geobjectiveerd, en voor korte tijd in een ritueel ingepast. Er is alleen ruimte voor heftige emotie in de toenaderingsfase, als het nog veilig is en de persoon de afstand in de hand heeft. Dit neemt de typerende vorm aan van de verliefdheid op het eerste gezicht, die enerzijds wervend werkt op de potentiële partner, en anderzijds voorkomt dat er sprake is van een geleidelijke toenadering. Deze verliefdheid maskeert vaak het interactionele onvermogen.

De functie van al dit gedrag staat, in mijn interpretatie, in direct verband met het gevoel van eigenwaarde. Dat bestaat alleen in de ogen van denkbeeldige anderen, en moet voortdurend door verovering bevestigd worden. Omdat de seks op een vroeg kognitief schema gebaseerd is dat nooit bijgesteld is, heeft men als het ware nooit geleerd om van (seksuele) ervaringen te leren. Ook in het latere leven wordt het script afgedraaid, zonder dat er ruimte is voor reflectie en daarmee bijstelling. Dit verklaart voor een belangrijk deel het herhalingskarakter van het gedrag. Omdat het eigenlijke zelf zo weinig bij de seks betrokken is, is er weinig ruimte voor emoties en lichamelijke sensaties, en ook niet voor empathische gevoelens. Het intact houden van het wankele zelf vereist dat men zich niet bindt, waardoor er veel energie gaat in het manipuleren van de onderlinge afstand. Er wordt hierdoor ook nogal eens emotionele schade aangericht op het moment dat een partner emotioneel gezien meer wil.

Mannen en vrouwen

De genoemde kenmerken van een dwangmatig seksleven komen bij mannen en vrouwen in verschillende samenstellingen voor. Uit de analyses tot nu toe blijkt niet dat seksuele dwangmatigheid bij vrouwen niet, of in een heel andere vorm voor zou komen. Enkele algemene sekseverschillen wil ik hier wel aanstippen.

Uit recent onderzoek onder jongeren blijkt dat veel klassieke verschillen tussen jongens en meisjes aan het verdwijnen zijn: ze gaan in kwantiteit en kwaliteit meer op elkaar lijken (Vogels en Van der Vliet, 1990). Er is in de levensverhalen echter een groot verschil in activiteit en gedrevenheid te zien, met name in de tienerjaren. Veel vrouwen vertellen dat ze wel seksuele gevoelens kenden als meisje of tiener, maar daar weinig mee deden tot het moment dat de seksualiteit *via de ander* mee ging spelen. Van mannen hoor je niet snel dat ze tot na hun twintigste jaar niet masturbeerden tot een vriendin hen dat leerde. De meeste jongens rapporteren een hoge tot zeer hoge masturbatiefrequentie in hun puberteit, met daarbij een frequent, en dus frequent bekrachtigd, fantasieleven. Het actieve, het initiatiefrijke, het de wereld naar je hand willen zetten wordt door de meeste mannen gerapporteerd, als voorgekomen of in elk geval als streef-scenario.

Bij een opvallend groot aantal vrouwen die wij als dwangmatig indeelden, is een opeenvolging van verschillende verslaafd-achtige gedragingen te zien. Typerend is een langdurige eetverslaving, met het daarbij vaak voorkomende verstoorde lichaamsbeeld, die, bijvoorbeeld na een therapie, verdwijnt om plaats te maken voor een seksueel promiscue episode. De dynamiek en functie die aan het dwangmatige gedrag ten grondslag liggen blijven blijkaar intact: in plaats van het eten en het eigen lichaam, worden nu de seks, de partner en nog steeds het zelf, meer of minder geobjectiveerd. En er lijkt eveneens sprake van een vergelijkbare ontwikkelingsgang die in verschillende vormen van dwangmatigheid kan uitmonden (zie ook Collins-Dooley, 1991).

Enkele consequenties voor de hulpverlening

Wat zijn conclusies voor de seksuologische hulpverlening? Het valt te verwachten dat de hulpverlening in toenemende mate te maken zal gaan krijgen met personen waarbij er dwangmatige aspecten meespelen in de seksualiteit. Dwangmatigheid valt niet zonder meer af te leiden uit de aard of frequentie van het seksuele gedrag, maar schuilt veeleer in de ervaren consequenties ervan, in termen van controleverlies (of over-controle), een verstoorte beleving en een repetitief teleurstellend relatiepatroon. Een goede diagnostiek, met oog voor de wijze waarop de seksuele ervaringswereld en het betekenisstelsel in de biografie zijn opgebouwd, is - vanzelfsprekend - noodzakelijk. Voor de behandeling is van belang dat het vermoedelijk weinig zin zal hebben de aandacht te richten op het verminderen van de gedragsfrequentie.

Iets of iemand als seksueel dwangmatig diagnosticeren kan ook nooit het eindpunt van een diagnostiek zijn, omdat het vooral om de individuele *consequenties* en onderliggende motieven en betekenissen van het gedrag gaat. Uit de levensverhalen waarin sprake is van een transitie van dwangmatig naar contactgericht, blijkt dat een therapie vaak zeer zinvol kan werken, maar ook dat het om een moeizaam en tijdrovend proces gaat. Het gaat blijkaar om heel fundamentele aspecten van de persoon. De sleutel voor verandering lijkt, op basis van deze verhalen, om met de cliënt voortdurend stil te blijven staan bij de eigen wensen en grenzen. Eerst moet het zelf als het ware gesubjectieerd worden, voordat een nieuwe partner of het vrijen bekeken kan worden voor wat ze zijn, en wat ze de persoon kunnen bieden.

In gesprek met een respondent of cliënt over zijn of haar seksleven is vaak relatief snel af te leiden dat de partners geobjectiveerd worden. Het is echter, gegeven het voorgaande, van belang om na te gaan of de persoon ook zichzelf objectieveert als het om seks gaat. Concreet betekent dit dat de persoon één vast, of een beperkt aantal schema's in het hoofd heeft over hoe hij/zij zich opstelt in seksuele contacten, zónder dat dit schema gedurende het contact wordt getoetst of bijgesteld: er is dan sprake van *gesloten procedures* (Van

Naerssen, 1989). Het lijkt alsof de eigen grenzen en wensen even buitenspel gezet worden, en er een ritueel aandoend script afgedraaid wordt. De vergelijking met de seksuele beleving van seksueel getraumatiseerde mensen dringt zich hierbij op, inclusief de dissociatieve verschijnselen gedurende de seks. Bij hen is eveneens vaak sprake van een seksueel script dat ergens in het leven is vastgelegd, dat het seksleven sterk beïnvloedt en dat zonder hulp van buitenaf niet zomaar te doorbreken is. De sterk gegroeide kennis over de behandeling van incestslachtoffers (Van der Kolk, 1989; Schoemaker, 1991) kan mijns inziens voor behandelaars van dwangmatige vrij(st)ers dan ook een veel nuttiger model bieden dan de behandelingsmodellen voor alcohol-, gok- of drugsverslaving. Ook bij het werken aan de seksualiteit van bijvoorbeeld incestslachtoffers moeten immers eerst de eigen verlangens en grenzen herkend en geformuleerd worden voordat er sprake kan zijn van een gevoel van controle en eigenheid in seksuele interacties.

Het moge, tot slot, paradoxaal lijken dat het thema compulsieve seksualiteit verschijnt in een tijd waarin de vrijheid om het eigen seksuele leven in te richten groter is dan ooit tevoren. De jaren na de seksuele revolutie hebben echter genoegzaam duidelijk gemaakt dat seks geléerd moet worden, juist wanneer externe richtinggevende structuren en zekerheden wegvallen. Compulsies, of liever gezegd problemen met controle en grensafbakening, kunnen in die zin beschouwd worden als een logisch effect van de overgang van een beheersings- naar een vormgevingsmoraal. De laatste vorm vereist immers steeds meer vaardigheden, competentie, in het aangaan en inrichten van seksuele contacten en relaties (zie ook Giddens, 1992). Daarmee wordt het ingrijpender wanneer men buitenspel staat in de periode dat de regels en vaardigheden, spelenderwijs en gedeeld met anderen, stapsgewijs worden opgebouwd en geoefend. Uit de literatuur over seksueel misbruik weten we dat een seksuele ontwikkeling die te vroeg inzet, die niet in het eigen tempo verloopt en in het geheim plaatsvindt, vèrstrekkende gevolgen kan hebben voor het latere seksuele leven. Uit de dwangmatige geschiedenissen valt nu af te leiden dat ook het ongewenst uitblijven van gewenste seksuele (leer-)ervaringen diep in kan grijpen in de verdere seksuele ontwikkeling.

Summary

Sexual compulsivity

Men and women with multiple heterosexual partners were interviewed about their sexual biographies. In the qualitative analysis, two types of respondents were identified that showed consistent distinctions throughout the lifecourse. One type was labeled contact-oriented: sex is seen primarily in the context of the emotional contact with the partner. The second type perceives and treats partners as sexual objects and sex has a compulsive character. Two life histories are presented to illustrate the discrepancies in the development of sexual experience and identity. Some therapeutical consequences are discussed.

Literatuur

- Carnes, P. (1983). *Out of the shadows: understanding sexual addiction*. CompCare, Minneapolis.
- Carnes, P. (1991). Sexual addiction: progress, criticism, challenges. *American Journal of Psychiatry & Neurology*, 2: 1-8.
- Coleman, E. (1986). Sexual compulsion vs. sexual addiction: the debate continues. *Siecus Report*, July, 7-11.
- Coleman, E. (1991). The obsessive-compulsive model for describing compulsive sexual behavior. *American Journal of Psychiatry & Neurology*, 2: 9-14.
- Collins-Dooley, L.B. (1991). The behavioral and psychological correlates among drug, food, and sexual addictions. *American Journal of Psychiatry & Neurology*, 2: 42-44.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy. Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Polity Press, Cambridge.
- Goodman, A. (1992). Sexual addiction: designation and treatment. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 18: 303-314.
- Levine, M.P. en R.R. Troiden (1988). The myth of sexual compulsivity. *Journal of Sex Research*, 25: 347-363.
- Miller, A. (1981). *Het drama van het begaafde kind. Een studie over het narcisme*. Het Wereldvenster, Weesp.
- Naerssen, L. van (1989). *Labyrint zonder muren. Analyse van het seksueel verlangen*. Veen, Utrecht.
- Peele, S. (1989). *Diseasing of America: Addiction treatment out of control*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Quadland, M.C. (1985). Compulsive sexual behavior: definition of a problem and an approach to treatment. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 11: 121-132.
- Quadland, M.C. en W.D. Shattis (1987). AIDS, sexuality and sexual control. *Journal of Homosexuality*, 14: 277-298.
- Kolk, B.A. van der (1989). The compulsion to repeat the trauma. *Psychiatric Clinics of North America*, 12: 389-411.
- Rademakers, J. en C.J. Straver (1985). *Van fascinatie naar relatie*. NISSO, Zeist.
- Rademakers, J. (1991). *Anticonceptie en interactie*. Dissertatie RU Utrecht.
- Robertson, J.C. (1991). Sex addiction as a disease: a neurobehavioral model. *American Journal of Psychiatry & Neurology*, 2: 15-22.
- Schoemaker, B.C. (1991). *Niet gehoord en niet gezien. Verwerking van sexuele trauma's bij vrouwen en mannen*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam/Lisse.
- Trachtenberg, P. (1988). *The Casanova complex*. Poseidon Press, New York.
- Vogels, T. en R. van der Vliet (1990). *Jeugd en Seks*. SdU, Den Haag.
- Wester, F. (1987). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Coutinho, Muiden.
- Zessen, G. van en Th. Sandfort (1991). *Seksualiteit in Nederland*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam/Lisse.
- Zessen, G. van en W. Zijlmans (1993). *Contactgerichten en Casanova's: levenslopen, identiteiten en veilig vrijen*. NISSO, Utrecht.